

**ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΕΙΚΟΣΑΕΤΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΥΠΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΧΗΣ**

Θωμάς Μαλούτας

Κείμενα Εργασίας 2003/4
Working Papers 2003/4

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
NATONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH**

**ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ:
ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΕΙΚΟΣΑΕΤΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΥΠΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΧΗΣ**

Θωμάς Μαλούτας

Κείμενα Εργασίας 2003/4
Working Papers 2003/4

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
WORKING PAPERS

Αθήνα
Athens

© Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

ISSN 1108 - 1732

Απαγορεύεται η ανατύπωση, η μετάφραση, η αντιγραφή, μερική ή ολική, η παρουσίαση και η προβολή του παρόντος από οποιοδήποτε οπτικοακουστικό μέσον χωρίς, την έγγραφη άδεια του εκδότη και του συγγραφέα.

Υπεύθυνος έκδοσης: ΕΚΚΕ, Διεύθυνση Επιστημονικής Πληροφόρησης και Εκδόσεων

Τυπογραφική Επιμέλεια: Βαγγέλης Ζουρίδης

Οι απόψεις που εκφράζονται στην έκδοση αυτή είναι του συγγραφέα και μόνο και δεν εκφράζουν αναγκαστικά τις απόψεις του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή	7
2. Χωρική διασταση των κοινωνικών μεταβολών	8
2.1 «Ενδογενής» και «εξωγενής» κοινωνική μεταβολή των περιοχών κατοικίας	9
2.2 Προαστιοποίηση, μετανάστες και εκποίκιιση των μορφών κοινωνικού διαχωρισμού	11
3. Συμπερασματα	14
Βιβλιογραφικες αναφορες	16

Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα:

Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής

Θωμάς Μαλούτας

Περίληψη

Το κείμενο αυτό πραγματεύεται περιληπτικά τις βασικές μεταβολές στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης κατά την τελευταία εικοσαετία και τις επιπτώσεις τους στη συνοχή του κοινωνικού ιστού της. Ειδικότερα αναφέρεται σε ορισμένες βασικές μεταβολές της κοινωνικής σύνθεσης στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας, στη χωρική διάσταση των μεταβολών αυτών και σε μηχανισμούς και θεσμούς (αγορά, κρατική παρέμβαση, οικογένεια κλπ.) που διαδραμάτιζαν ή/και διαδραματίζουν σημαντικό ρυθμιστικό ρόλο. Απόρροια των μεταβολών που παρατηρούνται κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες φαίνεται ότι είναι η ένταση τόσο της κοινωνικής πόλωσης όσο και του κοινωνικού διαχωρισμού και η προϊούσα αποδιάθρωση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής της μεταπολεμικής περιόδου.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνική πόλωση, κοινωνικός διαχωρισμός, κοινωνική συνοχή, Αθήνα

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΕΙΚΟΣΑΕΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΥΠΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΧΗΣ*

ΘΩΜΑΣ ΜΑΛΟΥΤΑΣ**

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κείμενο αυτό πραγματεύεται περιληπτικά τις βασικές μεταβολές στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης κατά την τελευταία εικοσαετία και τις επιπτώσεις τους στη συνοχή του κοινωνικού ιστού της.

Η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας σταθεροποιήθηκε πληθυσμιακά και κοινωνικά κατά την περίοδο αυτή. Αφενός, μειώθηκε σημαντικά ο ξέφρενος ρυθμός πληθυσμιακής αύξησης και, αφετέρου, επήλθε το τέλος της κοινωνικής ρευστότητας των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών με τη μεγάλη κοινωνική κινητικότητα, που ήταν συνυφασμένη διαδοχικά με την έντονη αστικοποίηση, την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου και τη μετάβαση σε μια οικονομία υπηρεσιών. Η κοινωνική σταθεροποίηση σήμανε επιβράδυνση της κοινωνικής κινητικότητας και αύξηση της «εσωτερικής» αναπαραγωγής των κοινωνικών στρωμάτων. Η τελευταία εντάθηκε από την οικονομική αναδιάρθρωση, εμφανίζοντας και στοιχεία κοινωνικής πόλωσης που συνδέονται και με τη γρήγορη αύξηση του πληθυσμού των οικονομικών μεταναστών. Η νέα κοινωνική σταθερότητα σημαίνει συνεπώς εμβάθυνση και παγίωση της κοινωνικής διαίρεσης.

Η αθηναϊκή κοινωνία των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών δημιουργούσε την εντύπωση περιορισμένης κοινωνικής διαίρεσης. Η εντύπωση αυτή οφείλεται περισσότερο στην έντονη ανοδική κινητικότητα και τη διάχυτη αισιοδοξία που αυτή προκαλούσε, παρά στην έλλειψη κοινωνικών αποστάσεων¹. Παράλληλα, η εθνοθηρσκευτική κοινή ταυτότητα (που προβαλλόταν συστηματικά έναντι της πολιτικο-ιδεολογικής διαίρεσης) και η οικογενειακή πλαισίωση των διαδικασιών κοινωνικής αναπαραγωγής μέσα σε μια σχέση συνενοχής με το πελατειακό-και προνοιακά ανεπαρκές-κομματικό κράτος, συμπλήρωναν τα στοιχεία μιας ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής. Η σταθεροποίηση της κοινωνικής διαίρεσης, με τη μείωση της κινητικότητας, κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, σε συνδυασμό με την προοδευτική και κοινωνικά διαφοροποιημένη συρρίκνωση της οικογενειακής αλληλεγγύης και με την αυξανόμενη παρουσία των οικονομικών μεταναστών, οδήγησαν σε προϊούσα κρίση την ιδιότυπη αυτή συνοχή.

* Το κείμενο αυτό στηρίζεται στα συμπεράσματα ερευνητικού προγράμματος με τίτλο «Κοινωνικές παράμετροι για την κοινωνικά αειφόρο ανάπτυξη της Αθήνας-Αττικής» που χρηματοδοτήθηκε από τον Οργανισμό Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας (ΟΡΣΑ) και υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Εργαστηρίου Χωρικής Ανάλυσης και Θεματικής Χαρτογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (Μαλούτας κ.ά., 2002).

** Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

1. Βλ. ανάλογη διατύπωση από τον Mingione (1996) σε σχέση με τη μεγαλύτερη ορατότητα της φτώχειας σήμερα σε σύγκριση με τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.

2. ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ

Η συνολική πληθυσμιακή σταθερότητα στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή της πρωτεύουσας εμπεριέχει σημαντικές εσωτερικές ανακατατάξεις. Οι ανακατατάξεις αυτές, που συνίστανται κυρίως στη μεταφορά του πληθυσμιακού κέντρου βάρους προς την περιφέρεια και στη σημαντική μεταναστευτική εισροή, δημιουργήσαν ένα νέο κοινωνικό τοπίο μέσα στο οποίο αναιρείται προοδευτικά η αίσθηση του περιορισμένου κοινωνικού διαχωρισμού που κυριαρχούσε παλαιότερα.

Η αίσθηση περιορισμένου κοινωνικού διαχωρισμού στην Αθήνα, σε σύγκριση με τις πιο διαχωρισμένες πόλεις του Βορρά, η οποία έχει υποστηριχθεί επανειλημμένα (Leontidou, 1990, Μαλούτας, 1992, Εμμανουήλ κ.ά., 1996), βασίζεται περισσότερο-όπως και η ιδιότυπη συνοχή της μεταπολεμικής αθηναϊκής κοινωνίας-στη σταθερή βελτίωση των συνθηκών ζωής² και στην απουσία θεαματικών ανακατατάξεων στην κοινωνική ιεραρχία των περιοχών κατοικίας και πολύ λιγότερο στην απουσία σημαντικών κοινωνικών αποστάσεων μεταξύ τους.

Η αίσθηση περιορισμένου κοινωνικού διαχωρισμού είναι κομμάτι της παλιάς κοινωνικής συνοχής και βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στον τρόπο συγκρότησης του οικιστικού ιστού μέσα από τις διαδικασίες της λαϊκής περιφερειακής (και συχνά αυθαίρετης) αυτοστέγασης και της αντιπαροχής. Και οι δύο αυτές διαδικασίες, που υπήρξαν κυρίαρχες πρακτικές παραγωγής κατοικίας κατά την περίοδο της μεγάλης οικοδομικής παραγωγής στην πρωτεύουσα, εξαρτιώνταν σε μεγάλο βαθμό από την πρωτοβουλία των ίδιων των οικιστών³. Η πρωτοβουλία αυτή, σε συνδυασμό με τη μεγάλη κοινωνική διάχυση της ιδιοκτησίας και του ελέγχου επί του έγγειου παράγοντα, δημιούργησε ένα χώρο ο οποίος συγκροτήθηκε περισσότερο στην κοινωνικά ενοποιητική βάση των δικτύων συγγένειας και λιγότερο στη διαχωριστική βάση των μηχανισμών της αγοράς. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε κοινωνικός διαχωρισμός ή ότι δεν υπήρχαν περιοχές ακριβής και φθηνής κατοικίας, αλλά ότι σε ένα πλαίσιο διαχωρισμένο με πολύ ευρείς όρους (ανατολική-κεντρική / δυτική-περιφερειακή Αθήνα) το μεγαλύτερο τμήμα του αστικού ιστού αποτελούσε ένα συνεχές μικρών διακυμάνσεων μεταξύ γειτονικών περιοχών, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από τη σταθερότητα του κοινωνικά (οικογενειακά) δικτυωμένου πληθυσμού τους και τη, συνδεδεμένη με τη σταθερότητα αυτή, ανάμιξη δραστηριοτήτων. Η οικογενειακή δικτύωση και η σταθερότητα στον τόπο κατοικίας συνυφάνθηκαν με τα κυρίαρχα συστήματα παραγωγής κατοικίας που προαναφέρθηκαν και αναπαράχθηκαν και παγιώθηκαν με την ιδιοκατοίκηση, περιορίζοντας τις διαχωριστικές επιπτώσεις της αγοράς κατοικίας.

Η πόλη και η ευρύτερη περιοχή της χαρακτηρίζονται ακόμη και σήμερα, σε μεγάλο βαθμό, από σταθερότητα όσον αφορά τον τόπο κατοικίας. Η επιλογή περιοχής κατοικίας κυριαρχείται από λόγους που αναφέρονται στην παρουσία συγγενών ή/και ακινήτων που σχετίζονται με την οικογένεια⁴. Η συχνότητα μεταστεγάσεων, και ειδικότερα μετακινήσεων προς άλλες περιοχές της πόλης σε συνάρτηση με τον τόπο απασχόλησης, εξακολουθούν να είναι περιορισμένες

2. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική υπήρξε η βελτίωση των στεγαστικών συνθηκών (Εμμανουήλ, 1977, Μαλούτας, 1990).

3. Για τα δύο αυτά συστήματα, βλ. Leontidou (1990), Πρεβελάκης (2002), Maloutas (forthcoming).

4. Σε έρευνα του 1986 στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας το ποσοστό επιλογών περιοχής κατοικίας που συνδέονταν με συγγενικές σχέσεις ήταν περίπου 40% και 30% εκείνων που συνδέονταν με την ύπαρξη ακινήτου (Μαλούτας, 1990: 331). Σε έρευνα του 2001 στην ίδια περιοχή-χωρίς αντιπροσωπευτικό δείγμα αλλά σε προεπιλεγμένους τύπους περιοχών κατοικίας-τα ποσοστά αυτά βρέθηκαν αρκετά αυξημένα (57% και 37% αντίστοιχα). Η διαφορά πρέπει εν μέρει να οφείλεται και στο σημαντικό ειδικό βάρος των περιοχών χαμηλών και χαμηλών-μεσαίων στρωμάτων κατά την τελευταία έρευνα, για τα οποία το ποσοστό των λόγων επιλογής που σχετίζονται με την οικογένεια και με προϋπάρχοντα ακίνητα είναι αυξημένο (Μαλούτας κ.ά., 2002: 121-125).

και να συναρτώνται κυρίως με την πρόσβαση σε καθεστώς ιδιοκατοίκησης⁵ σε περιοχές οροθετημένες από την οικογενειακή δικτύωση. Ακόμη και οι καθημερινές μετακινήσεις που αφορούν την απασχόληση και, ακόμη περισσότερο, την ψυχαγωγία είναι σχετικώς περιορισμένες και εγγράφονται συνήθως στην ευρύτερη περιοχή του τόπου κατοικίας και σε κοινωνικά ομοειδείς και γειτονικές περιοχές (Μαλούτας κ.ά., 2002: 115-118).

Η πόλη ωστόσο μεταβάλλεται, και οι κοινωνικο-δημογραφικές μεταβολές που παρατηρούνται συνολικά (γήρανση, μετανάστευση, κοινωνική πόλωση κλπ.) συμπληρώνονται ή εξειδικεύονται από χωρικά διαφοροποιημένες κοινωνικές διαδικασίες, οι οποίες συντείνουν συνολικά στην αύξηση του κοινωνικού διαχωρισμού.

2.1 «Ενδογενής» και «εξωγενής» κοινωνική μεταβολή των περιοχών κατοικίας

Επηρεασμένη από τη Σχολή του Σικάγο και την πραγματικότητα των αμερικανικών πόλεων, η Κοινωνική Γεωγραφία αντιμετωπίζει συνήθως την κοινωνική μεταβολή στις περιοχές κατοικίας ως «εξωγενή», με την έννοια ότι η μεταβολή της κοινωνικής σύνθεσης μιας περιοχής κατοικίας λογίζεται ως αποτέλεσμα της εισόδου σε αυτές νέων κατοίκων. Πόλεις όπου συνέρεαν μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα και, παράλληλα, διακρίνονταν από έντονη γεωγραφική κινητικότητα του πληθυσμού στο εσωτερικό τους λόγω απασχόλησης, αλλά και από ρεύμα μετακίνησης στα προάστια συνδεδεμένης με την κοινωνική κινητικότητα, οι μεγάλες αμερικανικές πόλεις διακρίνονταν πράγματι για την εξωγενή μεταβολή της κοινωνικής σύνθεσης των περιοχών κατοικίας τους⁶. Στην Ευρώπη με την πιο περιορισμένη κινητικότητα όσον αφορά τον τόπο κατοικίας, και με την οικογενειακή δικτύωση στη Νότια Ευρώπη ειδικότερα, η εξωγενής μεταβολή υπήρξε σχετικά περιορισμένη.

Η κοινωνική μεταβολή που προκλήθηκε «εξωγενώς» στην Αθήνα κατά την τελευταία δεκαετία, περιορίζεται στις περιοχές υποδοχής μεταναστών και στις νέες προαστιακές επεκτάσεις. Περιορίζεται, δηλαδή, στις περιοχές εκείνες όπου αφενός το ποσοστό των νέων κατοίκων είναι υψηλό και, αφετέρου, η κοινωνική τους σύνθεση είναι διαφορετική από εκείνη των παλαιών κατοίκων. Στο σύνολο των υπολοίπων περιοχών οι μεταβολές υπήρξαν κυρίως «ενδογενείς», με τους νέους κατοίκους να παρουσιάζουν συνήθως σύνθεση κατά τι χαμηλότερη της περιοχής προορισμού τους. Η εξωγενής κοινωνική μεταβολή στις περιοχές κατοικίας της Αθήνας-Αττικής οδήγησε συνεπώς στην αναπαραγωγή της υπάρχουσας κατάστασης-εκτός από τις περιοχές μαζικής εισροής μεταναστών, όπου πριμοδότησε τις χαμηλότερες κατηγορίες-και των περιοχών πρόσφατης προαστιακής επέκτασης, όπου πριμοδότησε τις μεσαίες και τις υψηλότερες⁷.

Εάν η εξωγενής κοινωνική μεταβολή των περιοχών κατοικίας είχε διαφορετικά αποτελέσματα ανάλογα με το είδος της περιοχής, η ενδογενής μεταβολή-εκείνη δηλαδή που οφείλεται στην αναπαραγωγή του πληθυσμού που ήταν ήδη εγκατεστημένος στην περιοχή από μεγάλο χρονικό διάστημα-υπήρξε σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό ομοιογενής, με την έννοια ότι οδήγησε στη διευρυμένη αναπαραγωγή της κοινωνικής ιεραρχίας των περιοχών κατοικίας: η τάση κοι-

5. Πρόθεση μεταστέγασης μέσα στον επόμενο χρόνο εκδήλωσε το 5% των νοικοκυριών και αφορούσε πολύ περισσότερο ενοικιαστές (9,2% έναντι 2,8% για τους ιδιοκατοίκους). Στόχος της προβλεπόμενης μεταστέγασης ήταν κυρίως (57%) η πρόσβαση στην ιδιοκατοίκηση (Μαλούτας κ.ά., 2002: 118-119 και 70).

6. Το σχήμα του Burgess (Knox, 1995: 167-170) που συνοψίζει τη λογική ανάπτυξης / μεταβολής της κοινωνικής δομής των (αμερικανικών) πόλεων της μεσοπολεμικής περιόδου αναφέρεται σε περιοχές κατοικίας στις οποίες η κοινωνική αλλαγή επέρχεται εξ ολοκλήρου εξωγενώς.

7. Τα δεδομένα επί των οποίων στηρίζεται αυτός ο ισχυρισμός προέρχονται από ενδεικτική δειγματοληψία στις περιοχές των Πατησίων - Κυψέλης - Σταθμού Λαρίσης και Παλλήνης - Γέρακα αντιστοίχως (Μαλούτας κ.ά., 2002: 105-112).

νωνικής ανόδου υπήρξε συστηματικά εντονότερη στις περιοχές των υψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων και χαμηλότερη στον αντίποδα⁸. Η ενδογενής αυτή μεταβολή φαίνεται συνεπώς να είναι συστηματικά κοινωνικά διαχωριστική. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί και τη βάση του ισχυρισμού ότι ο κοινωνικός τύπος της περιοχής κατοικίας επηρεάζει σημαντικά τη μελλοντική κοινωνική κινητικότητα. Η πόλη δεν χωρίζεται σε περιοχές ίσων ευκαιριών.

Η ενδογενής μεταβολή έχει επιπτώσεις που δεν σχετίζονται μόνο με τον κοινωνικό διαχωρισμό μεταξύ των περιοχών κατοικίας, αλλά αφορούν και τις εξελίξεις στο εσωτερικό τους. Σημαντική ενδογενής μεταβολή φαίνεται να παρουσιάζεται ιδιαίτερα σε εκείνα τα δυτικά προάστια όπου τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται σημαντική οικοδομική δραστηριότητα και αύξηση του πληθυσμού των υψηλών και μεσαίων επαγγελματικών κατηγοριών⁹. Οι νέες κατοικίες-διαμερίσματα στη μεγάλη πλειονότητά τους-βρίσκονται συχνά σε έντονη αντίθεση με το περιβάλλον οικοδομικό πλαίσιο, που αποτελούν οι γερασμένες πρώην αυθαίρετες και μη κατασκευές με τις κατοπινές επεκτάσεις και βελτιώσεις χαμηλής κατά κανόνα ποιότητας. Οι νέες κατασκευές χωροθετούνται κυρίως στις λιγότερο πυκνοδομημένες περιοχές, αλλά και σε κεντρικότερες που απελευθερώνονται από τη μετακίνηση άλλων χρήσεων. Δεδομένου ότι δεν παρατηρείται εισροή υψηλότερων εισοδηματικών ομάδων στις περιοχές αυτές, οι νέες κατοικίες απευθύνονται κατά κανόνα στα ανερχόμενα στρώματα της ευρύτερης περιοχής στην οποία χωροθετούνται. Οι υψηλότερες εισοδηματικές κατηγορίες από άλλες περιοχές της πόλης δεν έχουν λόγο να μετακινηθούν προς τα δυτικά προάστια που θεωρούνται συγκριτικά υποβαθμισμένα, ενώ οι τοπικές ανερχόμενες ομάδες παραμένουν εκεί για λόγους που αφορούν κυρίως τα οικογενειακά τους δίκτυα. Το αποτέλεσμα είναι ότι παρατηρείται ένας αυξανόμενος διαχωρισμός στο εσωτερικό των σχετικών περιοχών με βάση τη διαφοροποίηση της ηλικίας και της ποιότητας του τοπικού οικιστικού αποθέματος, ο οποίος τροφοδοτείται από την τοπική κοινωνική κινητικότητα¹⁰.

Ο διαχωρισμός αυτός στο εσωτερικό των εγγύς δυτικών προαστίων βρίσκεται σε αρχική ακόμη φάση καθώς πριμοδοτήθηκε ιδιαίτερος από την έκρηξη του τραπεζικού δανεισμού των τελευταίων ετών. Διαχωρίζει εισοδηματικές και μορφωτικές κατηγορίες, αλλά δεν βιώνεται πάντοτε ως τέτοιος επειδή τα οικογενειακά δίκτυα που εμπλέκονται σε αυτόν συχνά μοιράζονται στις διαφορετικές ποιότητες του οικιστικού αποθέματος. Εξάλλου, το γεγονός ότι η επιχειρηματική οικοδόμηση παραμένει πολύ μικρής κλίμακας, αφορώντας πάντοτε μεμονωμένα κτήρια, δεν δημιουργεί ευδιάκριτες τομές αναβάθμισης / υποβάθμισης στον αστικό ιστό, αλλά μια συνολική εικόνα αναγέννησής του. Προοπτικά, ωστόσο, η διαδικασία αυτή θα είναι διαχωριστική μεταξύ των τοπικά υψηλών και ανερχόμενων κατηγοριών και των υπολοίπων καθώς και μεταξύ μικροπεριοχών αναβάθμισης / υποβάθμισης, οι οποίες θα δημιουργούνταν πολύ συντομότερα και πιο ευδιάκριτα εάν η κλίμακα των οικοδομικών έργων ήταν μεγαλύτερη¹¹.

8. Η ενδογενής κινητικότητα μετρήθηκε με βάση τη διαγενεακή μετακίνηση επί της επαγγελματικής κλίμακας. Περιοχές των υψηλών προαστίων και του Κολωνακίου σημείωσαν το υψηλότερο ποσοστό ανοδικής (74,5%) και το χαμηλότερο ποσοστό καθοδικής (14,4%) μετακίνησης, ενώ περιοχές του Μενιδίου και του Ασπροπύργου σημείωσαν διαμετρικά αντίθετα αποτελέσματα με 28% και 58,4% αντιστοίχως (Μαλούτας κ.ά., 2002: 99-101).

9. Το ενδογενές της μεταβολής στοιχειοθετείται από το χαμηλό-σε σχέση με τους περισσότερους άλλους τύπους περιοχής κατοικίας-ποσοστό των πρόσφατα εγκατεστημένων νοικοκυριών στον τύπο αυτό (παλαιά δυτικά προάστια και παρυφές τους) σε συνδυασμό με τις αξιοσημείωτες μεταβολές στην κοινωνικοεπαγγελματική δομή τους κατά την τελευταία δεκαετία (Μαλούτας κ.ά., 2002: 92-93 και 19-21).

10. Η ποιοτική διαφοροποίηση του οικιστικού αποθέματος, ιδιαίτερα με βάση την ηλικία του, μοιάζει να αποτελεί πλέον άξονα κοινωνικής διαφοροποίησης των κατοίκων στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας, όπως διαπιστώνει ο Δ. Εμμανουήλ στο Μαλούτας κ.ά. (2002: 212-229). Η κατοικία γίνεται επίσης στοιχείο διαχωρισμού μέσω της μειούμενης πρόσβασης των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων στην ιδιοκατοίκηση (στο ίδιο: 21-24 και 215-216).

11. Βλ. Arbaci (2001) για μια συζήτηση της συγκέντρωσης του κεφαλαίου στον οικοδομικό τομέα σε συνδυασμό με τον τύπο του προνοιακού καθεστώτος (Esping-Andersen, 1990) ως σημαντικών παραμέτρων του κοινωνικού διαχωρισμού.

Οι κοινωνικά διαχωριστικές αυτές διαδικασίες δεν συντελούνται μόνο στα δυτικά προάστια, αλλά οπουδήποτε ο οικιστικός ιστός παλαιώνει και απαξιώνεται, συνυπάρχοντας με νέα αναβαθμισμένα τμήματα. Στη δυτική Αθήνα ωστόσο υπάρχει μεγαλύτερο ποσοστό υποβαθμισμένου οικιστικού ιστού, εντονότερη (οικογενειακή) πρόσδεση των ανερχόμενων ομάδων με την περιοχή κατοικίας και, συνεπώς, περισσότερο έδαφος για την ανάπτυξη τέτοιων διαδικασιών. Η Αθήνα, ως πόλη πρόσφατης και σε μεγάλο βαθμό προτυποποιημένης-με την έννοια της περιορισμένης διακύμανσης-ποιοτικά δόμησης ιδιαίτερα κατά την περίοδο της οικοδομικής της έκρηξης, δεν έχει εμπειρία τέτοιων φαινομένων. Το μέλλον της την επιφυλάσσει εφόσον μάλιστα η σχετική δραστηριότητα δεν πλαισιώνεται / περιορίζεται από καμιά κοινωνικά αντιδιαχωριστική πολιτική.

2.2 Προαστιοποίηση, μετανάστες και εκποίκιση των μορφών κοινωνικού διαχωρισμού

Οι εξωγενείς μεταβολές της κοινωνικής σύνθεσης των περιοχών κατοικίας, αν και περιορίζονται σε ορισμένες μόνο περιοχές της πόλης, υπήρξαν εκείνες με τις πιο έντονα διαχωριστικές επιπτώσεις. Οι μεταβολές αυτές συνδέονται με δύο σημαντικά για την ευρύτερη περιοχή φαινόμενα, την προαστιοποίηση μετά το μέσο της δεκαετίας του '70 και την εισροή μεταναστών κατά τη δεκαετία του '90.

Η μετατόπιση του πληθυσμιακού βάρους προς τα προάστια προκλήθηκε από το συνδυασμό της υποβάθμισης του κέντρου-αποτέλεσμα της πυκνοδόμησης, της έλλειψης υποδομών και της ατμοσφαιρικής ρύπανσης-με τη ραγδαία αύξηση κατοχής ιδιωτικών αυτοκινήτων. Η μετακίνηση αυτή, που επέφερε τη μείωση του πληθυσμού στον κεντρικό Δήμο της πόλης και σε απόλυτους αριθμούς, αφορά κυρίως τα υψηλά και τα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Μέσα σε είκοσι χρόνια (1971-1991) κλονίστηκε σημαντικά η αδιαμφισβήτητη θέση που κατείχε το κέντρο ως πόλος συγκέντρωσης των υψηλότερων κοινωνικών κατηγοριών της πόλης. Αντίθετα τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα-και κυρίως οι εργατικές κατηγορίες-διατήρησαν πολύ σταθερότερη χωροθέτηση¹² για λόγους που σχετίζονται με τη μεγαλύτερη εξάρτησή τους από τα τοπικά οικογενειακά δίκτυα, την ιδιοκατοικούμενη στέγη και τη μικρότερη πρόσβαση σε ιδιωτικά μέσα μετακίνησης. Η προαστιοποίηση λειτούργησε διαχωριστικά με δύο τρόπους: αφενός δημιούργησε περιοχές κοινωνικά αμιγείς στα προάστια με το σχετικώς καθαρό περιβάλλον και τη νέα οικοδόμηση και αφετέρου ώθησε προς κοινωνική υποβάθμιση τις περιβαλλοντικά και οικιστικά υποβαθμιζόμενες περιοχές του κέντρου.

Η κατοικία στα προάστια αποτελεί εδώ και δύο δεκαετίες το κυρίαρχο πρότυπο επιθυμητής κατοικίας στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Τα υψηλά και τα μεσαία στρώματα μπόρεσαν να προχωρήσουν σε στεγαστικές επιλογές με βάση αυτό το πρότυπο σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τα χαμηλότερα, των οποίων οι μεταστεγάσεις υπόκεινται πολύ περισσότερο σε οικονομικούς περιορισμούς και σε περιορισμούς που προέρχονται από τη χωροθέτηση των οικογενειακών τους δικτύων. Άλλωστε, η χωροθέτηση των χαμηλότερων κοινωνικών κατηγοριών ήταν πάντοτε περιφερειακή, και με επίκεντρο τη δυτική πλευρά της πόλης, η οποία προσέφερε και τις περισσότερες θέσεις εργατικής απασχόλησης.

Οι περιοχές των ανατολικών προαστίων (βορείων, νοτίων και πιο πρόσφατα στα Μεσόγεια) αποτελούν χώρους όπου εγκαθίστανται όλο και περισσότερο αμιγώς υψηλά και μεσαία κοινωνικά στρώματα, ενώ στα μακρινότερα μεταξύ των δυτικών προαστίων συμβαίνει το ίδιο για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Τα μακρινά αυτά δυτικά προάστια, που γνωρίζουν σημαντική πληθυσμιακή αύξηση, αποτελούν σήμερα τον κοινωνικά αμιγέστερο χώρο συγκέντρωσης

12. Για τη διαφοροποίηση της κινητικότητας μεταξύ υψηλών επαγγελματικών και εργατικών κατηγοριών κατά τη σχετική περίοδο βλ. Maloutas, Karadimitriou (2001: 712-713) και για τη μείωση του ποσοστού συγκέντρωσης των υψηλών επαγγελματικών κατηγοριών στον κεντρικό Δήμο από 62% το 1971 σε 27% το 1991 βλ. Maloutas (1997).

χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, φθάνοντας ορισμένες φορές σε οριακές καταστάσεις. Μειονότητες και παλιννοστούντες εντείνουν με την εντοπισμένη παρουσία τους την εικόνα περιοχών κοινωνικά αποκλεισμένων. Οι εξελίξεις αυτές στο σύνολο των προαστίων εντείνουν προφανώς τον κοινωνικό διαχωρισμό

Στις κεντρικές περιοχές, αντίθετα, η κοινωνική σύνθεση κινείται προς μεγαλύτερη κοινωνική ανάμιξη και με την έννοια αυτή μπορεί να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για διαδικασία που συμβάλλει στη μείωση του κοινωνικού διαχωρισμού. Με μια στενή εννοιολόγηση του κοινωνικού διαχωρισμού ως μεγέθους που προκύπτει από τη μέτρηση της ανάμιξης των κοινωνικών στρωμάτων στις περιοχές κατοικίας, η θέση αυτή είναι ορθή. Η ανάμιξη, ωστόσο, υποκρύπτει μορφές διαχωρισμού που αναπτύχθηκαν στη μικροκλίμακα ανάμεσα στα εναπομείναντα υψηλά-μεσαία στρώματα και τα νέα χαμηλά-μεσαία και τους μετανάστες με βάση τα οικιστικά και πολεοδομικά χαρακτηριστικά των σχετικών περιοχών. Ο διαχωρισμός αυτός μορφοποιείται κυρίως με την κάθετη κοινωνική διαφοροποίηση¹³.

Η παρατήρηση αυτή για τον κάθετο κοινωνικό διαχωρισμό ισχύει και για τις νέες διεργασίες στα δυτικά προάστια. Όπως στην πρώτη περίπτωση οι διάφορες κοινωνικές κατηγορίες αναμειγνύονται στη γενικότερη πορεία κοινωνικής υποβάθμισης των περιοχών του κέντρου, η ίδια τάση ανάμιξης εμφανίζεται και στα εγγύς δυτικά προάστια στη γενικότερη πορεία κοινωνικής αναβάθμισής τους. Πέρα από το γεγονός ότι η ανάμιξη υποκρύπτει τοπικούς διαχωρισμούς άλλης μορφής, το σημαντικότερο ως προς την μεσομακροπρόθεσμη προοπτική είναι ότι οι αναμίξεις αυτές δεν αποτελούν σταθερά αναπαραγόμενες καταστάσεις ούτε επιλογή κοινωνικής ανάμιξης από τον τοπικό πληθυσμό, αλλά συγκυριακές φάσεις σε πολιτικά ανεξέλεγκτες πορείες μεταβολής του τοπικού κοινωνικού περιβάλλοντος, οι οποίες σε τελική ανάλυση καθορίζονται από τους μηχανισμούς αγοράς γης και κατοικίας.

Η πιθανότερη εκδοχή για το μέλλον και του κάθετου κοινωνικού διαχωρισμού και του διαχωρισμού με βάση την ηλικία και ποιότητα των κτηρίων είναι η συγκρότηση μικροπεριοχών κοινωνικού διαχωρισμού μέσα στον ευρύτερο διαχωριστικό καμβά της πόλης. Θύλακες κοινωνικής ομοιογένειας με προσπάθεια αποκλειστικής πρόσβασης σε υπηρεσίες ιδιαίτερης σημασίας (π.χ. σχολεία) για υψηλότερες και ανερχόμενες ομάδες, έναντι θυλάκων οικιστικά υποβαθμισμένων και προβληματικών υπηρεσιών για εκείνους που δεν μπορούν να ακολουθήσουν το γενικό βηματισμό όπως και τους παρίες κάθε μορφής (μετανάστες και μειονότητες). Ένα τέτοιο μέλλον αφορά κυρίως τις κεντρικές και στην ευρύτερη περιοχή του κέντρου περιοχές κατοικίας, σε αντίθεση με τα νέα προάστια όπου ο διαχωρισμός θα χαρακτηρίζεται από χωρικές ενότητες κοινωνικής ομοιογένειας αρκετά μεγαλύτερης κλίμακας. Οι διαχωριστικές πιέσεις στο κέντρο και την ευρύτερη περιοχή του θα ενταθούν με την αναβίωση του ενδιαφέροντος των υψηλών και μεσαίων στρωμάτων γι' αυτό, η οποία λογικά θα ενισχυθεί από τη συμπλήρωση των βασικών υποδομών και τη συνολικότερη αναβάθμιση που επιχειρείται εν όψει του 2004.

Το ρεύμα των μεταναστών προς την Αθήνα διογκώθηκε μετά την προαστιακή επέκταση. Δεν προκάλεσε, συνεπώς, αλλά αρθρώθηκε επάνω στις επιπτώσεις για τις κεντρικές περιοχές από τη μετακίνηση των υψηλών και μεσαίων στρωμάτων στα προάστια (σε αντιδιαστολή και πάλι με το σχήμα της Σχολής του Σικάγο που θέτει την εισροή νέων μεταναστών ως κινητήριο μοχλό της προαστιακής επέκτασης). Οι μετανάστες της Αθήνας εγκαταστάθηκαν στις περιοχές αυτές, και ειδικότερα στα μικρά διαμερίσματα των χαμηλότερων ορόφων, επειδή αποτελούσαν το πλέον απαξιωμένο τμήμα της αγοράς κατοικίας, επειδή στις περιοχές αυτές υπήρχε το σοβαρότερο απόθεμα ενοικιαζόμενης κατοικίας και επειδή οι νέοι μετανάστες πάντοτε τείνουν να εγκαθίστανται κοντά στο κέντρο της πόλης, κάτι που διευκολύνει την εύρεση απασχόλησης και την πρόσβαση σε τόπους εργασίας που δεν είναι συχνά σταθεροί. Ωστόσο, έστω και αν δεν την προκάλεσε, η μετανάστευση έδρασε καταλυτικά για την επιτάχυνση της υποβάθμισης των κεντρικών αυτών περιοχών.

13. Για την κάθετη κοινωνική διαφοροποίηση βλ. Leontidou (1990), Maloutas, Karadimitriou (2001) και Μαλούτας κ.ά. (2002: 68-69). Τα δύο τελευταία περιέχουν και εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στις περιοχές των Αμπελοκήπων και των Πατησίων - Κυψέλης - Σταθμού Λαρίσης αντιστοίχως.

Η αύξηση της κοινωνικής πόλωσης και η ένταση του κοινωνικού διαχωρισμού υποσκάπτουν την κοινωνική συνοχή. Η υπονόμηση αυτή εκφράζεται πλέον σαφώς και στις αντιλήψεις και συμπεριφορές. Σημαντικό ποσοστό κατοίκων δεν εμφορείται από κοινωνικά συμβιωτική αντίληψη και προκρίνει αντίθετα σχήματα κοινωνικού διαχωρισμού¹⁴. Ο κοινωνικός διαχωρισμός δεν είναι απλώς μια κατάσταση που προκύπτει ως αθέλητη συνέπεια των μηχανισμών της αγοράς γης και κατοικίας, αλλά και συνειδητή επιδίωξη πολλών ατόμων και ομάδων. Εκφράζεται δε εντονότερα από τα άτομα και τις ομάδες εκείνες που, ενώ θα επιθυμούσαν, δεν έχουν τη δυνατότητα να προχωρήσουν σε ατομικές λύσεις που θα τους αποστασιοποιούσαν από εκείνους που θα ήθελαν να αποφύγουν.

Το υπόβαθρο για την κοινωνική πόλωση και την ένταση του κοινωνικού διαχωρισμού είχε δημιουργηθεί από τη δεκαετία του '70. Η μαζική μεταναστευτική εισροή της τελευταίας δεκαετίας έδρασε ωστόσο καταλυτικά στο επίπεδο της υποστασιοποίησης και των δύο και στην ανάπτυξη συμπεριφορών, από πλευράς αυτοχθόνων, που μοιάζουν να ταυτίζουν το κοινωνικό κακό με τους μετανάστες. Η φτώχεια και η παραβατική συμπεριφορά προσωποποιούνται στον μετανάστη και η προσπάθεια να μην αγγίζουν τους υπολοίπους μετατοπίζεται εύκολα, ιδιαίτερα για τις ανασφαλείς κοινωνικές ομάδες, από την ανάλυση των μηχανισμών που τις δημιουργούν στην απόρριψη της συμβίωσης με τους μετανάστες¹⁵.

14. Από την έρευνα στην οποία αναφερθήκαμε ήδη πολλές φορές, προέκυψε ότι ένας στους τέσσερις κατοίκους θα προτιμούσε ταξικά αμιγείς περιοχές και ένας στους δύο θα προτιμούσε οι μετανάστες και οι τσιγγάνοι να μένουν ξεχωριστά (Μαλούτας κ.ά., 2002: 145-151).

15. Τα υψηλότερα ποσοστά απόρριψης της συμβίωσης αυτής εμφανίζονται στις περιοχές κατοικίας όπου η παρουσία του μεταναστευτικού ή/και μειονοτικού στοιχείου είναι αυξημένη και από ομάδες του πληθυσμού στις οποίες υπερεκπροσωπούνται οι ηλικιωμένοι, οι άνεργοι και τα άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (Μαλούτας κ.ά., 2002: 149-154).

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ενδογενείς και εξωγενείς μεταβολές που παρατηρούνται στην κοινωνική σύνθεση των περιοχών κατοικίας της Αθήνας-Αττικής, έχουν ως συνολικό αποτέλεσμα την ένταση του κοινωνικού διαχωρισμού τόσο με την έννοια της αύξησης της κοινωνικής απόστασης μεταξύ περιοχών όπου συγκεντρώνονται αντίστοιχα τα υψηλότερα και τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα όσο και του πολλαπλασιασμού των χωρικών κλιμάκων και των μορφών με τις οποίες εμφανίζεται ο διαχωρισμός.

Τα κύρια χαρακτηριστικά των κοινωνικών μεταβολών και των χωρικών διαφοροποιήσεων τους μπορούν να συνοψισθούν στα παρακάτω:

- Η κοινωνία της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας παρουσιάζει τάση πόλωσης, η οποία απορρέει κυρίως από τη μετακίνηση του αυτόχθονα πληθυσμού προς τις υψηλότερες και μεσαίες κοινωνικο-επαγγελματικές βαθμίδες και τη μαζική εισροή μεταναστών στις χαμηλότερες.

- Το οικιστικό απόθεμα επίσης πολώνεται ως προς την ποιότητα και την παλαιότητά του, και η πρόσβαση στην κατοικία παρουσιάζει αυξανόμενη κοινωνική διαφοροποίηση ως προς αυτά τα χαρακτηριστικά, η οποία εντείνεται λόγω της αυξανόμενης κοινωνικής πόλωσης. Παράλληλα, αυξάνει σημαντικά και η κοινωνική διαφοροποίηση της πρόσβασης στην ιδιοκατοίκηση προς όφελος των υψηλών κοινωνικών κατηγοριών.

- Τα οικογενειακά δίκτυα, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε προηγούμενες περιόδους για τη διατήρηση της σταθερότητας στην αναπαραγωγή της κοινωνικο-οικιστικής δομής, χάνουν προοδευτικά αυτή τους τη δυνατότητα εκχωρώντας όλο και περισσότερο έδαφος στην αγορά ως βασικό μηχανισμό κοινωνικής κατανομής και οργάνωσης στον μητροπολιτικό χώρο. Τη σημαντικότερη αποστασιοποίηση από τα οικογενειακά δίκτυα στην επιλογή περιοχής κατοικίας παρουσιάζουν τα υψηλά και μεσαία στρώματα που κυρίως τροφοδότησαν την προαστιακή επέκταση της πόλης.

- Η αγορά κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος ως μηχανισμός κοινωνικής κατανομής και οργάνωσης του μητροπολιτικού χώρου όχι μόνο επειδή υποχωρούν οι παραδοσιακοί μηχανισμοί, αλλά και επειδή δεν υπάρχει καμία παρέμβαση με στόχο την ανάσχεση των κοινωνικά διαχωριστικών επιπτώσεων της λειτουργίας της στην κοινωνική συγκρότηση των περιοχών κατοικίας. Η απουσία αυτή αντικατοπτρίζεται και στο γεγονός ότι ο κοινωνικός διαχωρισμός δεν έχει εγγραφεί στην πολιτική ημερήσια διάταξη.

- Ο κοινωνικός διαχωρισμός στο μητροπολιτικό χώρο παίρνει διάφορες μορφές:

Τα προάστια, και ιδιαίτερα τα νεότερα, συγκροτούνται όλο και περισσότερο σε κοινωνικά αμιγή βάση.

Οι πυκνοδομημένες περιοχές γύρω από το κέντρο εμφανίζουν φαινόμενα κάθετου κοινωνικού διαχωρισμού στις πολυκατοικίες της αντιπαροχής και διαχωρισμού μεταξύ νέων και παλαιών κτηρίων, που διαφοροποιούν κυρίως μεταξύ παλαιών κατοίκων υψηλής και μεσαίας κοινωνικής προέλευσης και νέων κατοίκων χαμηλής-μεσαίας προέλευσης και μεταναστών.

Τα παλαιά δυτικά προάστια εμφανίζουν εντεινόμενη κοινωνική διαφοροποίηση στο εσωτερικό τους μεταξύ των κατοίκων νέων και παλαιών κτηρίων, συνυφασμένη κυρίως με την εσωτερική κοινωνικο-επαγγελματική εξέλιξη του πληθυσμού τους.

Οι διαχωρισμοί που αναπτύσσονται στις περιφερειακές περιοχές και τα παλαιά δυτικά προάστια αποτελούν μεταβατική φάση του κοινωνικού διαχωρισμού από μεγαλύτερη σε μικρότερη χωρική κλίμακα.

- Η τάση για αύξηση του κοινωνικού διαχωρισμού στοιχειοθετείται από το γεγονός ότι τόσο η ενδογενής όσο και η εξωγενής κοινωνική μεταβολή στις περιοχές κατοικίας εντείνει το διαχωρισμό. Η ενδογενής μεταβολή έδειξε ότι οι αυτόχθονες πληθυσμοί των περιοχών κατοικίας τείνουν να αναπαράγονται διευρύνοντας τις κοινωνικές αποστάσεις μεταξύ των περιοχών. Η εξωγενής, από την άλλη πλευρά, έδειξε ότι οι εισρέοντες πληθυσμοί είτε συμβάλλουν στο σχήμα αναπαρά-

γωγής των αυτοχθόνων, είτε δημιουργούν νέους χώρους συγκριτικά αμιγούς κοινωνικής σύνθεσης (προάστια) ή δημιουργούν χώρους ασταθούς κοινωνικής ανάμιξης με σαφείς εσωτερικούς διαχωρισμούς (περικεντρικές περιοχές).

- Η κοινωνική πόλωση και ο διαχωρισμός είναι εμφανείς ως τάσεις και στο επίπεδο των στάσεων και της συμπεριφοράς. Οι επιλογές περιοχής κατοικίας (για όσους υπάρχει πραγματικά επιλογή) είναι είτε έμμεσα είτε άμεσα διαχωριστικές, ενώ το πρότυπο του καλού προαστίου ως επιθυμητής περιοχής κατοικίας είναι κυρίαρχο ασχέτως της δυνατότητας πραγμάτωσής του. Παράλληλα, η επιδίωξη κοινωνικής συνοχής νοηματοδοτείται περιοριστικά (και κατ' ουσίαν αρνητικά), αφού πολύ σημαντικό ποσοστό των κατοίκων θα ήθελε να μη μοιράζεται την ίδια περιοχή κατοικίας με άτομα διαφορετικής κοινωνικής τάξης και ακόμη περισσότερο (έναν στους δύο) με ομάδες μεταναστών ή μειονότητες.

Η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας μπορεί συνεπώς να θεωρηθεί περιοχή όπου η ιδιότυπη κοινωνική συνοχή βρίσκεται υπό πίεση λόγω της υποχώρησης των παραδοσιακών ρυθμίσεων και του αυξανόμενου ρυθμιστικού ρόλου της αγοράς, ενώ δεν έχουν αναφανεί τα στοιχεία για την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνικής συνοχής σύγχρονης και θεμελιωμένης σε δημοκρατική βάση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Arbaci S. (2001) Patterns of ethnic and socio-spatial segregation in European cities: are welfare regimes making a difference? Paper presented at the *Sixth International Metropolis Conference*, Rotterdam.

Εμμανουήλ Δ. (1977) *Τρεις μελέτες για τη λαϊκή κατοικία*, Αθήνα: ΤΕΕ.

—, Βελίδης Σ., Στρουσοπούλου Ε., 1996, *Η στέγαση των χαμηλών εισοδημάτων στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΔΕΠΟΣ.

Esping-Andersen C. (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity.

Knox P. (1995) *Urban social geography. An introduction*, Essex: Longman (3η έκδοση).

Leontidou, L. (1990) *The Mediterranean city in transition*. Cambridge University Press, Cambridge.

Μαλούτας Θ., 1990, *Αθήνα, κατοικία, οικογένεια. Ανάλυση των μεταπολεμικών πρακτικών στέγασης*, Αθήνα: ΕΚΚΕ / Εξάντας.

— (1992) «Κοινωνικός διαχωρισμός», στο Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ., (επιμ.), *Κοινωνική δομή και πολεοδομική οργάνωση στην Αθήνα*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σσ. 67-140.

— (1997) “La segregation sociale a Athenes”, *Mappemonde*, 4/97: 1-4.

— (forthcoming), “Housing models and family strategies in Greece”, *Housing Theory and Practice*.

— with Karadimitriou N. (2001), “Vertical social differentiation in Athens. Alternative or complement to urban segregation?”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 25 / 4: 699-716.

—, Εμμανουήλ Δ., Παντελίδου Μ. και συνεργάτες (2002) *Κοινωνικές παράμετροι για την αειφόρο ανάπτυξη της Αθήνας-Αττικής*. Τελική έκθεση ερευνητικού προγράμματος (ανάθεση ΟΡΣΑ). Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης και Θεματικής Χαρτογραφίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Mingione E. (1996) Urban poverty in the advanced industrial world. Concepts, analysis and debates in Mingione E. (ed.) *Urban poverty and the underclass*, Oxford: Blackwell, pp. 3-40.

Πρεβελάκης Γ. (2002) *Επιστροφή στην Αθήνα*. Αθήνα: Εστία.

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Κείμενα Εργασίας / Working Papers

Κείμενο Εργασίας / WP	Συγγραφέας / Author	Τίτλος / Title
1998/1, INSPO	Kottaridi Y., Kappi Ch., Adam E.	Disabled children and their families in mediterranean countries. A preliminary study in Greece
1998/2, INSPO	Karantinos D.	Flexible employment and employment insertion in Greece
1998/3	Επιτροπή Gulbenkian	Για το άνοιγμα των κοινωνικών επιστημών
1998/4, INSPO	Papatheodorou C.	Income inequality and development in Greece: a decomposition analysis
1999/5, IAAK	Παπαδόπουλος Α.Γ.	Τα αδιαφανή όρια της παγκοσμιοποίησης
1999/6, IURS	Balourdos D., Mouriki A., Sakellaropoulos K., Theodoropoulos K., Tsakiris K.	The prevailing car system in the Athens metropolitan area
1999/7, IPOLSOC	Tsiganou J., Daskalaki K., Frangiskou A., Georgarakis N., Sarris N., Selekou O., Tsakiridou O., Varouxi Ch., Apostolidou S., Vlachou V.	Young people at social “disadvantage”
1999/8, ΙΠΟΚΟΙΝΩ	Παπαγιαννοπούλου Μ.	Η εκπόνηση μελετών στις κοινωνικές επιστήμες
1999/9, IURS	Hellum M.	Have you heard about...?
2000/10, IPOLSOC	Tsiganou J., Daskalaki K., Michelogiannakis I., Sarris N., Selekou O., Varouxi Ch.	Children’s rights: developing empowering policies in greece
2000/11, IAAK	Παπακωνσταντίνου Γ.	Το κόστος της εκπαίδευσης
2000/12, ΙΝΚΠΟ	Κοτταρίδη Γ., Καππή Χ., Αδάμ Ε.	Παιδιά με αναπηρίες και οι οικογένειες τους στην περιοχή της Αττικής
2000/13, INSPO	Kottaridi Y., Kappi Ch., Adam E.	Children with disabilities and their families in the area of Attiki, Greece
2001/14, IURS	Apostolos G. Papadopoulos	Farmers and “Rurality” in Greece
2001/15, ΔΥΕ	Κάλλας Γ.	Σχεδιασμός ενός περιβάλλοντος διαχείρισης κοινωνικών δεδομένων

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Κείμενα Εργασίας / Working Paper

Κείμενο Εργασίας / WP	Συγγραφέας / Author	Τίτλος / Title
2001/16, ΔΥΕ	Καππή Χ., Κονδύλη Δ., Φρένζου Χ.	Πολυγλωσσικοί θησαυροί όρων: Ζητήματα Τεκμηρίωσης και Ανα- ζήτησης
2001/17, ΙΝΚΠΟ	Μυριζάκης Γ.	Η κοινωνική δυναμική του στρα- τού στην Ελλάδα
2002/18, ΙΑΑΚ	Μανώλογλου Ε, Τσάρτας Π., Μάρκου Α., Μειδάνης Β.	Κοινωνικές, οικονομικές και περι- βαλλοντικές επιδράσεις από τη δη- μιουργία μονάδας αφαλάτωσης με χρήση γεωθερμίας χαμηλής ενθαλ- πίας: Η περίπτωση της Μήλου
2002/19	Κώτση Α., Καλεσοπούλου Δ.	Όλα τα βιβλία παρέα
	2003	
2003/1, ΔΥΕ	Πανουτσόπουλος Ας.	Το Δίκτυο και το Διαδίκτυο στο ΕΚΚΕ
2003/2, ΙΑΑΚ	Petronoti M. Triandafyllidou A.	Recent immigration flows to greece
2003/3, ΙΑΑΚ		Inequalities in education an annotated bibliography
2003/4, ΙΑΑΚ	Μαλούτας Θ.	Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα

Πληροφορίες για τις εκδόσεις του ΕΚΚΕ:
ΕΚΚΕ, Τμήμα Εκδόσεων - Κεντρική Διάθεση
Λ. Μεσογείων 14-18, Αθήνα 115 27
Τηλ.: (210) 74 89 131-5, (210) 77 00 357 – fax: (210) 74 88 435.
e-mail: ekdosis@ekke.gr.

Information on ΕΚΚΕ Publications:
National Centre for Social Research
Department of Scientific Publications
14-18 Messoghion Av., GR-115 27, Athens
Tel.: (+30-210) 74 89 131-5, +30-210 77 00 357 – fax: (+30-210) 74 88 435
e-mail: ekdosis@ekke.gr.

ΔΕΛΤΙΟ ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑΣ / ORDER FORM

Όνοματεπώνυμο/Name

Διεύθυνση/Address

Επωνυμία Φορέα/Institution

Τηλ./Tel.

Telefax

Βιβλίο/Book

Κείμενο Εργασίας/Working Paper

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών/Social Science Review

Τίτλος/Title

.....
.....
.....

Η πληρωμή μπορεί να γίνει με ταχυδρομική επιταγή ή απευθείας στο Τμήμα Εκδόσεων.
Payment can be effected by cheque or money order.